

Розгортання драми буття. Частина 1

Іван Пронько

Серпень 2022

Вступ.

Свобода великої кількості людей нині опинилася під загрозою. Можливість самим приймати рішення, здатність звичайних людей керувати владою – замість усього цього пропонується покірне слідування чужій волі та абсолютна залежність більшості від правлячого класу. Можлива недоступність актуалізує свободу і робить її особливо бажаною.

Водночас одним із найвищих проявів свободи є свобода психічна, свобода мислити та існувати поза впливом суб'єктивних факторів, що спотворюють сприйняття реальності. Психічна свобода є чимось міфічним, практично недосяжним. Вона проявляється, наприклад, у поведінці Сократа, який відмовляється зробити щось для свого можливого порятунку та довіряє своє життя долі. Свобода Сократа – це у тому числі свобода від страху смерті, який у більшості випадків є абсолютно нераціональним явищем, що лише сковає і паралізує суб'єкта. Страх смерті затверджує життя в якості основної цінності, але реальність спростовує цю цінність фактом неминучості смерті.

Психічна свобода є основною ціллю психоаналізу. Крок за кроком відкриваючи історію формування суб'єкта, психоаналітик допомагає клієнту усвідомити доцільність його симптомів, що знаходиться у несвідомому, і те задоволення, яке вони надають. Така допомога не може бути надана без розуміння психоаналітиком основних механізмів та логіки формування суб'єкта. Саме це знання є дороговказом протягом всієї роботи з клієнтом. Одна з психоаналітичних теорій становлення психічного світу суб'єкта була сформульована Жаком Лаканом у 1938 році у його статті "Сім'я", яка була підготовлена для Французької енциклопедії. У цій роботі привертають увагу 2 особливості: перша - відвертість, з якою автор описує механізми і послідовність формування суб'єкта, така відвертість буде вже не властива пізнішим роботам Лакана; друга особливість - впевненість, яка притаманна більшості тверджень - описуючи етапи формування суб'єкта, Лакан не висловлює припущення, не висуває спірну теорію - він повідомляє з позиції знаючого, що викликає деяке здивування, адже у наступних, більш пізніх роботах, що вже стали класичними, він вибудовуватиме свою теорію за допомогою зовсім інших термінів.

Багато ідей Лакана з його статті «Сім'я» являються тісно пов'язаними з тезами, висунутими 15 роками раніше, одним із ранніх соратників Фрейда, Отто Ранком у його книзі «Травма народження та її значення для психоаналізу». Схоже розуміння обома авторами логіки становлення суб'єкта та співпадіння у найдрібніших деталях деяких прикладів, дозволяють розглядати їх роботи як два орієнтири для досягнення однієї і тієї ж мети.

У цій статті наводиться опис становлення психічного світу суб'єкта, підготовлений на основі тверджень, наведених Жаком Лаканом та Отто Ранком у згаданих вище роботах.

В основі описаної далі концепції знаходяться такі ключові принципи:

- Кожен новий етап розвитку психічної структури обумовлений появою нового інструменту (комплексу), який являється відповіддю на зіткнення індивіда зі значною кількістю незадоволення, з яким він не може впоратися за допомогою наявних способів реагування;
- Будь-які прояви психічної структури суб'єкта у вигляді поведінки, реакцій на зовнішні фактори, ставлення до себе та оточуючих є доцільними та відповідними тій ситуації, у якій опинився суб'єкт і тому набору психічних інструментів (комплексів), що були набуті під час особистої історії взаємодії з травматичними подіями. Якоюсь мірою цей принцип є експансією ідеї Фрейда про те, що в основі симптому знаходиться бажання суб'єкта.

1. Рай і Пекло

Психічний світ суб'єкта починає формуватися в утробі матері з появою здатності сприймати та реагувати на подразники. Але, вірогідно, психіка активно не розвивається до того часу, поки плід перебуває у стабільних умовах і не стикається з будь-якою кардинальною зміною умов існування.

Можемо припустити, що до свого народження плід знаходиться в умовах комфорту, які йому забезпечує організм матері, зокрема, материнська Утроба. Цей комфорт включає наступне:

- Стабільна температура навколишнього середовища – формує відчуття тепла;
- Безперервне надходження поживних речовин – сприяє відчуттю насичення;
- Постійне надходження кисню – доповнює відчуття комфорту;
- Погойдування при ходьбі матері – формують відчуття від подразнення вестибулярного апарату;
- Знаходження у водному середовищі – сприяє відчуттям від особливого подразнення рецепторів шкіри.
- Знаходження в середовищі, у якому відсутні яскраві світлові подразники.

Але під час процесу народження дитини відбувається катастрофічна зміна цих умов та поява величезної кількості раніше невідомих неприємних подразнень нового світу:

- Більш низька температура навколишнього середовища – сприяє появі відчуття холоду;
- Припинення надходження поживних речовин – призводить до появи почуття голоду;
- Припинення надходження кисню – сприяє виникненню відчуття задухи;
- Вплив сили тяжіння – викликає почуття лабіринтного дискомфорту;
- Надзвичайно яскраве світло – викликає неприємне відчуття засліплення.

Страждання, що супроводжує процес народження та поява нового світу назавжди закріплює у суб'єкта прагнення до припинення існування в цьому світі, прагнення до повернення в Утробу, яке можемо позначити, як Прагнення до Смерті.

Важливо зазначити, що вперше поняття «Прагнення до смерті» було запроваджено Фрейдом ще у 1920 році, у його роботі «По той бік принципу задоволення». У якості

основи для існування Прагнення до смерті Фрейд розглядав «стремління до зменшення, збереження у спокої, припинення внутрішньої подразнюючої напруги», що він називав «домінуючою тенденцією психічного життя». При цьому, згідно Фрейду, Прагненню до життя відповідають лібідинозні стремління Я до об'єкту, а Прагненню до смерті відповідають деструктивні стремління Я, тобто стремління до руйнування об'єкту. Окрім цього, було зазначено, що «принцип задоволення знаходиться в підпорядкуванні у Прагнення до смерті». В 1933 році у 32 лекції по вступу до психоаналізу Фрейд визначає Прагнення до смерті, як «Стремління, що прагне знову знищити життя та відновити неорганічний стан».

Через кілька років після публікації «По той бік принципу задоволення», у 1923 році, один з найближчих учнів Фрейда, Отто Ранк вперше докладно описав ідею прагнення суб'єкта до повернення в Утробу у своїй книзі «Травма народження та її значення для психоаналізу». При цьому Ранк вказав на зв'язок з материнською Утробою і поняття Смерті: «Думка про смерть з самого початку пов'язана з сильним несвідомим почуттям задоволення від повернення у материнське тіло».

Схоже, що це ж має на увазі і Жак Лакан у своїй статті «Сім'я» 1938 року: «Тривога, прообраз якої проявляється в асфіксії народження; холод, пов'язаний із оголеною шкірою; і лабіринтний дискомфорт, який змінюється задоволенням при похитуванні колиски, організують своєю тріадою болісний тон органічного існування», і трохи далі додає: «Образ материнської утробы панує над усім життям людини». Також Лакан виступає з деякою критикою Фрейда: «те, що прагнення до смерті проживається людиною, як об'єкт потягу - дійсність, яку аналіз виявляє всіх рівнях психіки; це реальність, винахідник психоаналізу повинен був визнати її непереборний характер, але пояснення, яке він дав за допомогою інстинкту смерті, яким би блискучим воно не було, залишається суперечливим у термінах; такою є правда, геній Фрейда поступився упередженню біолога, який вимагав, щоб будь-яка схильність була пов'язана з інстинктом».

Як згадує Ернест Джонс, книга Отто Ранка справила надзвичайно сильне враження на Фрейда: «Спочатку він [Фрейд] реагував з підозрою, а через 4 місяці після появи книги він говорив про свій перший шок і побоювання, що вся праця його життя з виявлення причин неврозів втрачає своє значення, якщо не стає зовсім безглуздою, з урахуванням травми народження. Але незабаром Фрейд відійшов від думки, що Ранк зробив фундаментальне відкриття».

У своїй книзі Ранк ділиться досвідом аналізу пацієнтів, коли на заключному етапі відбувається відхід лібідо на фінальну, «внутрішньоматкову стадію», що підтверджується різноманітним матеріалом, особливо сновидіннями. Аналітик при цьому ідентифікується з матір'ю. Як далі вказує автор: «Майже всі інфантильні переживання можна розглядати як «прикриваючі спогади», а здатність до їх репродукції має бути зобов'язана своїм існуванням тому факту, що саме «першосцена» ніколи не може пригадатися, оскільки з нею «асоціативно» пов'язаний найболючіший з усіх спогадів — травма народження». При цьому «первинне витіснення травми народження можна було б розглядати як основу пам'яті взагалі».

У своїй роботі Ранк, відкриває нам шлях до розуміння механізму появи свідомості, коли розглядає перші відчуття після народження як «страх, що є, так би мовити, першим психологічним вмістом, який людина починає усвідомлювати». Цей страх, за автором, є

основою, на якій значно пізніше вибудується система символів, яка, у свою чергу, стане базисом для структурування системи мови.

Також важливо пам'ятати, що більшість часу новонароджений проводить уві сні, який ймовірно нічим не відрізняється від сну плоду під час його перебування в утробі. Можна припустити, що сон будь-якого індивіда є його поверненням до народження. На користь такого припущення може свідчити наступне:

- Поза під час сну – часто із зігнутими в колінах ногами та притиснутими до себе руками (поза ембріона);
- Необхідність чимось накрити тіло перед засинанням та під час сну (імітація Утроби);
- Поява в сновидіннях ситуації знаходження у водному середовищі (аналог амніотичної рідини);
- Поява у сновидіннях ситуації перебування у певному закритому просторі (імітація Утроби);
- Поява в сновидіннях ситуації руху вгору або вниз по сходах (подібно до ритмічних похитувань плоду під час вагітності).

Ось як про це пише Ранк: "У стані сну ми щоденно значною мірою повертаємося у внутрішньоматкову ситуацію". При цьому автор так пояснює суть основних типів сновидінь:

Сновидіння бажання - повернення у первинну ситуацію перебування в Утробі;

Страшне сновидіння – болісне переривання перебування в Утробі травмою народження;

2. Сурогат

Як вже було зазначено, народження дитини пов'язане з появою великої кількості подразнень, обумовлених як зміною умов навколишнього середовища, так і новими шляхами надходження поживних речовин, і, звичайно ж, з більшістю цих негативних факторів новонароджений самостійно впоратись не здатний.

У своїй роботі Лакан вказує на ключове значення передчасності народження дитини, яка не пристосована до самостійного виживання: «затримка прорізування зубів і ходьби, відповідна затримка більшості інших систем і функцій, визначає в дитині повну життєву безпорадність, яка триває довше перших двох років». Схоже, що так само вважає і Ранк, коли пише: «Новонароджений не зміг би вижити, якби найближча до нього частина зовнішнього світу, а з нею, зрештою, і сам цей світ, негайно не стали б йому заміником матері: чи то руки повитухи чи тепла вода, а пізніше пелюшка, ліжечко, кімната».

Таким чином, досить швидко, зменшення або навіть повне зникнення більшості негативних подразнень та подальше таке бажане полегшення виявляються пов'язаними з одночасною активацією зорового аналізатора - появою зображення Матері. Крім того, активація слухового аналізатора пов'язує із зображенням материнський голос, а подразнення тактильних рецепторів шкіри та губ дитини додає до усього переліченого вище відчуття від материнських дотиків.

Можна деталізувати, що після народження:

- Відчуття холоду – змінюється на відчуття тепла від укутування та обіймів Матері;
- Почуття голоду перетворюється на відчуття ситості, яке забезпечують материнські груди;
- Подразнення, що сприяють лабіринтному дискомфорту змінюються задоволенням від погойдування на руках матері;
- І навіть відчуття від знаходження у водному середовищі іноді повертаються при купанні немовляти, яке також найчастіше здійснюється Матір'ю.

Усі зазначені супутні відчуття, а саме Погляд, Обличчя, Груди, Голос, Дотики до губ, Дотики до тіла тепер формують уявлення про материнську ПРИСУТНІСТЬ, яке є гарантією зменшення впливу неприємних подразнень та максимального наближення до умов Утроби. Як каже Лакан: «Коли ми розглядаємо немовля біля грудей, ця насолода відображає ознаки найбільшої повноти, якою людське бажання може бути задоволене». Матір, таким чином, стає першим заміником Утроби.

Лакан характеризує цю стадію наступним чином: ««Канібалізм», але склеєний канібалізм, невимовний, водночас і активний, і пасивний, що завжди живе у іграх і символічних словах, які у випадку найрозвиненішої любові нагадують бажання личинки».

3. Розщеплення

Матір найчастіше не може постійно перебувати біля немовляти і змушена залишати його на якийсь час на самоті. Можна припустити, що у такому разі, через почуття голоду і припинення впливу тактильних, а також візуальних і звукових подразників, що надходять від Матері, дитина починає відчувати невдоволення і, якоюсь мірою, знову переживає повернення в травматичну для нього ситуацію народження. І з цієї ситуації суб'єкт тепер має два виходи:

- Перший вихід - це вже відоме, первісне і конституюче індивіда прагнення до повернення в Утробу, прагнення позбутися зовнішнього світу або Прагнення до Смерті, в основі якого знаходяться невиразні спогади, що являють собою ОБРАЗ УТРОБИ. У цьому випадку позбавлення материнської присутності приймається.

Ймовірно, дитина більш схильна до Прагнення до смерті у разі недостатнього задоволення матір'ю її потреб та за умови, що мати та дитина не проводять разом достатньо часу.

- Другий вихід - нове, раніше невідоме прагнення, прагнення знову опинитися з Матір'ю, прагнення, націлене на зовнішній світ, іншими словами, Прагнення до життя. Дане прагнення базується на спогадах про показники присутності Матері (Погляд, Голос, Дотики), які формують ОБРАЗ МАТЕРІ, при цьому реальне позбавлення материнської присутності відкидається. Образ Матері приходиться йому на заміну. Як пише Лакан: «неприйняття відлучення від грудей, надає комплексу його позитивну сторону, а саме образ дбайливих відносин, що він прагне відновити».

Можливо, схильність дитини до Прагнення до життя обумовлюють задоволення Матір'ю більшої частини потреб дитини та значний час, який вони проводять разом.

Цей психічний інструмент Лакан називає Комплексом відлучення від грудей. Ось як Лакан описує його виникнення: «Ця життєва криза [відлучення від грудей] насправді посилюється психічною кризою, яка є безсумнівно першою, чие рішення має діалектичну структуру. Здається, вперше життєва напруга перетворюється на розумовий намір. За цим наміром відлучення від грудей приймається або відкидається».

Привертає увагу той факт, що Ранк також виділяв Травму відлучення від грудей як один із ключових етапів розвитку індивіда, і вважав цю травму «другою, цілком усвідомлено пережитою і підданою витісненню».

Згідно з Лаканом, два розглянуті вище виходи завжди співіснують одночасно, як він вказує: «прийняття чи відкидання не можуть бути досягнуті як один із варіантів вибору... вони не суперечать один одному; але як співіснуючі та протилежні полюси, вони визначають надзвичайно двоїсте ставлення, навіть якщо один із них переважає».

Одночасне існування двох прагнень може бути причиною того, що пізніше Лакан назве розщепленням суб'єкта.

Неспроможність Матері і, відповідно, активація комплексу на цьому етапі не є правилом, а лише найчастішим сценарієм розвитку подій. У той же час, не можна забувати про відносно рідкісні випадки тотальної материнської опіки, яка формує повний аналог Утроби, але після народження. В результаті перебування у таких умовах суб'єкт позбавляється більшої частини пов'язаного з народженням незадоволення, але, в той же час, він назавжди втрачає можливість сформувати такий необхідний у майбутньому інструмент для взаємодії з травматичними подіями. Саме цей шлях, ймовірно, є шляхом психотичного суб'єкта, дезадаптивність якого надалі буде пов'язана з такими діагнозами як аутизм та шизофренія. Схоже, що про це ж пише і Ранк, коли вказує, що при параної «весь світ перетворюється на матку».

Цікаво, що Лакан пов'язує філософську формулу «ідеальне уподібнення повноті буття» з поняттям цілісності на даному етапі розвитку. Ця формула має на увазі у нього в тому числі і «суспільну утопію тоталітарної опіки», стан, що має на увазі темне, архаїчне прагнення опинитися в позиції новонародженого, що знаходиться в абсолютній залежності від матері, яка в цей момент виявляється абсолютним володарем, як життя, так і смерті суб'єкта. Саме регрес на цю стадію може визначати задоволення членів тоталітарного суспільства, які опинилися у повній залежності від держави.

Таким чином, ми можемо узагальнити, що криза народження є причиною виникнення у суб'єкта прагнення до повернення в Утробу, а поява материнського об'єкта, що усуває більшість негативних подразників, але, при цьому є періодично недоступним, сприяє появі прагнення до возз'єднання з цим об'єктом. Надалі, в залежності від реального відчуття присутності Матері або її заміників, суб'єкт перебуватиме під владою або Прагнення до життя, або Прагнення до смерті. При цьому Прагнення до життя націлене на уявний Образ Матері, а Прагнення до смерті сфокусовано на уявному Образі Утроби.

Домінування певного прагнення закладається у процесі онтогенезу.